

مولفه‌های موثر بر تاب‌آوری بازارهای تاریخی با تاکید بر قابلیت‌های بعد کالبدی - عملکردی فضا. مطالعه موردی: مجموعه امیر در بازار تاریخی تبریز*

راحله عبدالهی**

گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران

اسلام کرمی***

استادیار، گروه معماری، واحد اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول)

احد نژاد ابراهیمی****

دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

لیلا رحیمی*****

استادیار گروه معماری دانشکده عمران، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۰۶/۲۷ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۹/۷/۲۱

چکیده:

تاب‌آوری بعد فضایی به‌عنوان یکی از ابعاد جدید در حوزه تاب‌آوری به‌دنبال مسئله حیات و پویایی فضا با حفظ هویت و عملکرد از طریق توجه به ویژگی‌های خاص فضایی است. فضای تاب‌آور، به‌عنوان بستر مناسب برای امکان تداوم حضورپذیری در طی زمان با حفظ کارایی، پویایی را مهیا می‌سازد؛ ولی امروزه غالب فضاهای تازه احداث‌شده در مقابل بحران‌ها آسیب‌پذیر بوده و کاربران فضا نیز اقدام به ترک محل می‌کنند. از این‌رو، بازارهای تاریخی ایران علی‌الخصوص بازار تاریخی تبریز به‌عنوان یکی از فضاهای ارزشمند که علی‌رغم تحولات در طی دوره‌ها به فعالیت خود ادامه داده و توانسته مابه‌ازای کالبدی نیازهای روز را برآورده سازد؛ قابل توجه است. بنابراین این پژوهش به‌دنبال پاسخ این سؤالات است که عوامل موثر بر تحقق تاب‌آوری در فضای تاریخی بازارها چیست؟ و به‌طور خاص در مجموعه امیر در بازار تاریخی تبریز با توجه به تغییرات حادث در سال‌های اخیر تاب‌آوری چگونه تحقق یافته است؟ هدف تحقیق حاضر، بررسی ویژگی‌های محیطی موثر بر فضاهای تاب‌آور است. این مهم نیاز به خوانش قابلیت‌های بعد کالبدی-عملکردی مستتر در این فضاها دارد؛ این بعد که ناظر بر قابلیت‌های محیطی است به‌عنوان بعد غالب تاب‌آوری محسوب می‌شود؛ چرا که فراتر از ابعاد گوناگون مطرح به‌منزله معیار اساسی یک فضای تاب‌آور موثر است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و از نظر روش تحقیق کیفی با استفاده از مطالعه موردی بوده است. ابتدا با تحلیل مبانی نظری، به‌روش قیاسی چارچوب مفهومی فضای تاب‌آور استخراج و برای تحقق هدف مذکور، کاربست این مدل بر مورد مطالعه با پژوهش استقرایی موردآزمون قرار گرفت. برای گردآوری اطلاعات از روش مثلث‌بندی داده‌ها و به‌شیوه پیمایشی مستقیم مشاهده و مصاحبه و غیرمستقیم مبتنی بر سندکاوی استفاده شده است. اطلاعات حاصل با بهره‌گیری از راهبردهای استدلال منطقی و تاریخی-تفسیری مورد بررسی و برای مقایسه و نتیجه‌گیری یافته‌های عملیاتی سه ابزار تحقیق با راهبرد تطبیقی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. با مطالعه ادبیات موضوع قابلیت‌های انعطاف‌پذیری، تطبیق‌پذیری، تغییرپذیری و واکنش‌پذیری به‌عنوان یافته‌های نظری مورد آزمون قرار گرفت. با ایجاد ارتباط بین نتایج یافته‌های نظری و تجربی براساس موردمطالعاتی و از طریق انطباق اطلاعات حاصل از سه ابزار تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که نحوه تاب‌آوری مجموعه امیر در بازار تاریخی تبریز نشان‌دهنده تأثیرپذیری محیط از قابلیت‌های چهارگانه بعد کالبدی-عملکردی فضا است. در بررسی میزان برخورداری مجموعه از قابلیت‌های فضا به‌ترتیب راسته بازار و تیمچه امیر جنوبی بهترین وضعیت را به‌خود اختصاص داده‌اند که با رواج الگوی مصرف‌گرایی و تغییر کاربری کاروانسرا و تیمچه‌ها و با توجه به تبدیل خرید به تجربه فراغت راسته بازار امیر با در دست گرفتن نبض اقتصادی مجموعه به‌واسطه متغیرهای چندظرفیتی، تعداد زیاد حجره‌های خرده‌فروشی، دسترسی متعدد و ارتباطات فضایی، فعالیت تک‌صنفی، پویایی کلیه واحدها، انسجام فعالیتی، همسازی فرم با صنف جدید، امنیت کالبدی و گسترش صنف راسته در مجموعه در تداوم حیات و تاب‌آوری بازار امیر نقش بسزایی ایفا کرده است.

واژه‌های کلیدی: بازار امیر تبریز، فضای تاب‌آور، بعد کالبدی-عملکردی، انعطاف‌پذیری، تطبیق‌پذیری، تغییرپذیری، واکنش‌پذیری.

این مقاله مستخرج از رساله دکتری معماری دانشجو راحله عبدالهی با عنوان «ارزیابی مولفه‌های زمینه‌گرای موثر بر تاب‌آوری بازار تاریخی تبریز» است که با راهنمایی مشترک آقایان دکتر اسلام کرمی و دکتر احد نژاد ابراهیمی و مشاوره‌ی خانم دکتر لیلا رحیمی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل انجام گرفته است.

**** Ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir *** Architect_ik@yahoo.com ** Abdollahi2013@yahoo.com

***** L.rahimi@tabrizu.ac.ir

۱. مقدمه

اصطلاح تاب‌آوری از ریشه لاتین «*resi-lire*» به معنای بازگشت به عقب مشتق شده و در طی زمان در مفهوم این اصطلاح تغییرات زیادی ایجاد شده است. بطوریکه سیممی^۱ و مارتین^۲ (۲۰۱۰) ادعا دارند هیچ تعریف جهانی پذیرفته شده‌ای از تاب‌آوری وجود ندارد (نقل شده توسط اریکپ^۳ ۲۰۱۵، ۶). آنچه مسلم است میان مفهوم تاب‌آوری، فضاهای ساخته شده و مخاطرات اعم از ناگهانی و تدریجی ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. این واژه اکثراً در تحقیقات محیطی، بلایای طبیعی و جغرافیای انسانی استفاده شده است (کارهلم^۴ ۲۰۱۴، ۱۲۱)؛ و مطالعه در خصوص تاب‌آوری در برابر مخاطرات غیرطبیعی به‌تازگی شروع شده که نیاز به تامل و بررسی جامع دارد. بحث درباره مفهوم تاب‌آوری هدف تحقیق حاضر نیست؛ بلکه مطالعه‌ای درباره استفاده از اصطلاح تاب‌آوری برای درک تغییر و تحولات فضاها و ارزیابی راهبردهای کاهش آسیب‌پذیری و به‌عبارتی بررسی قابلیت‌های فضاهای تاب‌آور جهت ادامه حیات است. برای کاربرد مفهوم تاب‌آوری، تابحال دو رویکرد تعریف شده است: رویکرد تعادل‌گرا^۵ به سیستم‌هایی تاکید دارد که در حالت تعادل باقی می‌مانند؛ در حالیکه رویکرد تکامل‌گرا^۶ به سیستم‌هایی توجه دارد که جهت حرکت به سمت مرحله‌ای که در آن روابط اجتماعی، اقتصادی و اکولوژی جدید تعریف شده‌اند دوباره سازماندهی انجام می‌دهند (نقل شده توسط ازودورو^۷ ۲۰۱۴، ۱۴۶)؛ این رویکرد به‌جای تعادل تک‌گانه یا چندگانه برعدم تعادل تاکید دارد (باراتا-سالگیوره^۸ و اریکپ ۲۰۱۴، ۱۰۸). رویکرد تعادل‌گرا در فضاهای معماری قابل قبول نیست؛ ایراد این نوع تاب‌آوری آن است که فضاها را نمی‌توان موجودی متعادل فرض کرد که در واکنش به مخاطرات به حالت اولیه خود بازمی‌گردند. در تاب‌آوری مبتنی بر رویکرد تکاملی، توانایی یک سیستم برای تحمل درازمدت و مقاومت در برابر اختلالات مختلف مدنظر است که با ظرفیت درازمدت برای تطبیق‌پذیری و پیکربندی دوباره ساختار آن مرتبط است (دولگا^۹ و سلینسکا-ژانوویتز^{۱۰} ۲۰۱۵، ۹). از این‌رو پویایی فضاها در گذر زمان و به‌عبارتی تاب‌آوری فضاها با حفظ هویت و عملکرد در مواجهه با مخاطرات آهسته موضوع تحقیق حاضر است که اهتمام به این فضاها و بررسی عوامل ادامه حیات آنها از طرفی امری ضروری است؛ از طرفی دیگر فضاهای تاب‌آور در ارتقای پویایی شهری می‌توانند نقش مهم ایفا نمایند. هدف تحقیق، کشف قابلیت‌های فضاهای تاب‌آور است که می‌تواند زمینه‌ساز پویایی شهری شوند و این نیاز

به خوانش قابلیت این فضاها دارد. از این‌رو برای بررسی موضوع حاضر، بازارهای تاریخی ایران به‌عنوان یکی از فضاهای ارزشمند در ساختار بافت شهر ایرانی و نقش آن در تضمین حیات شهری که علی‌رغم بحران‌ها و تحولات به حیات خود ادامه داده، جهت واکاوی انتخاب شده است. براین مبنای، برای رفع بخشی از این خلأ معرفتی تحقیق حاضر در قلمروی محدود و معطوف به مجموعه امیر در بازار تاریخی تبریز با توجه به موقعیت و نقش تعیین‌کننده آن در حیات این بازار تاریخی به ریشه‌یابی تاب‌آوری این فضای تاریخی و بررسی قابلیت‌های فضای آن پرداخته است. بنابراین در متن حاضر این سوالها مطرح است که عوامل موثر بر تحقق تاب‌آوری در فضاهای بازارهای تاریخی ایران چیست؟ و در مجموعه امیر واقع در بازار تاریخی تبریز با توجه به تغییرات حادث در سال‌های اخیر تاب‌آوری چگونه تحقق یافته است؟ برای فهم این موضوع از طریق مرور ادبیات نظری مباحثی که با ماهیت موضوع ارتباط نزدیکی دارند از قبیل مباحث تاب‌آوری بعد فضایی، تاب‌آوری تطبیق‌پذیر و تاب‌آوری خرده‌فروشی کمک گرفته شد. مباحثی که به استخراج قابلیت‌های فضایی و تنظیم مدل تحقیق منجر گردید. قابلیت‌ها و مولفه‌های مؤثر در تاب‌آوری مجموعه بازار امیر به‌عنوان مورد مطالعاتی با توجه به روش و ابزار پژوهش مورد آزمون قرار گرفت تا هریک از قابلیت‌ها بیشتر واکاوی بشود.

در رابطه با موضوع تحقیق کارهلم و همکاران (۲۰۱۴) در بررسی تاب‌آوری فضایی و برنامه‌ریزی شهری، به مطالعه سه نوع مختلف محیط خرده‌فروشی در شهر مالمو سوئیس پرداختند و با توسعه مفهوم تاب‌آوری فضایی و مقایسه آن با مفهوم چندظرفیتی^{۱۱} هرتربرگر^{۱۲}، تصدیق کردند که تاب‌آوری فضایی می‌تواند با اتخاذ راهبردهایی به‌سوی سیالیت به‌جای تثبیت شبکه بدست می‌آید (کارهلم و دیگران ۲۰۱۴، ۱۲۱-۱۲۹). سینگلتن^{۱۳} و همکاران (۲۰۱۶) در اندازه‌گیری آسیب‌پذیری فضای مراکز خرده‌فروشی در برابر خرید اینترنتی از طریق چارچوب تاب‌آوری الکترونیکی بیان کرده‌اند که با رشد سریع تجارت الکترونیکی مراکز با مقیاس‌های کوچک و متوسط بیشتر در معرض آسیب هستند (سینگلتن و دیگران ۲۰۱۶، ۵-۱۶). دولگا و سلینسکا-ژانوویتز (۲۰۱۵) نیز در مطالعه تاب‌آوری خرده‌فروشی یک چارچوب مفهومی تطبیق‌پذیر برای مراکز خرده‌فروش تاب‌آور پیشنهاد کردند این چارچوب، تاب‌آوری مراکز خرید را به موقعیت آنها در چرخه تطبیق‌پذیری و نقش کاربران مختلف در مقیاس‌های مختلف پیوند می‌دهد (دولگا و

تغییرپذیری فضا^{۱۹} در متغیرهای مربوطه، در درون و بیرون از سیستم، تاب‌آوری سیستم را در سرتاسر مقیاس‌های گوناگون فضایی و زمانی تحت تاثیر قرار می‌دهد (کامینگ ۲۰۱۱a، ۲۰۱۲). در کل تاب‌آوری فضایی براساس تحقیقات کامینگ (۲۰۱۱) مولفه‌هایی مانند تغییرپذیری فضا، جزء-جزء شدن، اتصال و مقیاس زنجیره خاص فضایی-زمانی را شامل می‌شود (نقل شده توسط کاررهللم و دیگران ۲۰۱۴، ۱۲۲). همچنین به نقش پیچیدگی و هویت سیستم در پویایی تاب‌آوری اشاره شده است (ارکیپ و دیگران ۲۰۱۴، ۱۱۳). براساس نظر کاررهللم و همکاران (۲۰۱۴) مفهوم فضاهای تاب‌آور یا شهر تاب‌آور دارای شباهت‌هایی با مفهوم معماری انعطاف‌پذیر است. انعطاف‌پذیری^{۲۰} به‌عنوان یک مفهوم اغلب برای نشان دادن احتمال تغییر ساختار ساخته شده به روش‌های متفاوتی به کار می‌رود این مفهوم بعداً توسط هرتربرگر با مفهوم چندظرفیتی به‌روزرسانی شده است (هرتربرگر ۲۰۰۱ نقل شده توسط کاررهللم و دیگران ۲۰۱۴، ۱۲۲). پس می‌توان از مفهوم چندظرفیتی هرتربرگر تبعیت کرد و تاب‌آوری فضایی را به‌عنوان توانایی فضاها برای مقابله با تنوع و تغییر درحالی‌که هویت خود را حفظ می‌کند؛ درنظر گرفت (همان، ۱۲۲)؛ چندظرفیتی دارای توانایی تطبیق‌دادن خود با تنوع و تغییرات با حفظ هویت است (هرتربرگر ۲۰۰۱، ۱۴۸). باتوجه به اینکه فضاها همیشه به فضاهایی غیر از خودشان وابسته هستند بنابراین فضای تاب‌آور، نشان‌دهنده امکان استفاده مختلف، تطبیق‌ها، قابلیت‌ها و حتی پذیرفتن تغییرات با حفظ هویت است که تبدیل‌شدن به چیز دیگری غیر از حالت اولیه‌اش را نشان می‌دهد (کاررهللم و دیگران ۲۰۱۴، ۱۲۲).

۲-۲. تاب‌آوری تطبیق‌پذیر

دیدگاه تطبیق‌پذیری نسبت به تاب‌آوری اولین بار توسط مارتین (۲۰۱۲) به‌عنوان تاب‌آوری تطبیق‌پذیر معرفی شده که بر بازسازماندهی پیشگیرانه یا واکنش‌پذیر شکل و عملکرد یک سیستم تاکید دارد تا تاثیر شوک‌های غیرثابت را به‌حداقل برساند. این دیدگاه از نظریه سیستم‌های پیچیده تطبیق‌پذیر استفاده کرده و به‌جای اندازه‌گیری تاب‌آوری سیستم، آنچه که اهمیت می‌دهد، این است که چگونه مناطق با تنش در طول زمان انطباق می‌یابند (باراتا-سالگیوره و ارکیپ ۲۰۱۴، ۱۰۸؛ سیممی و مارتین ۲۰۱۰، ۳۰). به‌عقیده فرناندز^{۲۱} و چاموسکا^{۲۲} (۲۰۱۴) این دیدگاه می‌تواند در سیستم‌های مختلف مثل فضاهای شهری یا ساختارهای خرده‌فروشی بررسی شود (فرناندز و چاموسکا ۲۰۱۴، ۱۷۱). در این بین، ریگی^{۲۳} و دولگا (۲۰۱۱) نیز

سلینسکا- ژانویتز ۲۰۱۵، ۸-۳۱).

رازقی و همکاران (۱۳۹۶) در سنجش و طبقه‌بندی کیفیت کالبدی و عملکردی و تاب‌آوری کالبدی و عملکردی بازار تاریخی تهران از نگاه حفاظتی و مرمتی به موضوع پرداختند و منظور پژوهشگران از اصطلاح تاب‌آوری در تحقیق مذکور "Durability" بوده که با منظور تحقیق حاضر از اصطلاح تاب‌آوری "Resilience" هم از نظر مفهومی و هم از نظر ساختاری کاملاً متفاوت می‌باشد. همچنین شیرانی و همکاران (۱۳۹۶) دو شاخص کالبد تاب‌آور و اجتماع تاب‌آور را به‌عنوان شاخص‌های تاب‌آوری فضای بازار قیصریه اصفهان معرفی کرده و بیان نموده‌اند که ساخت انعطاف‌پذیر و مستحکم بازار در کنار حفاظت و مرمت مستمر از آن، هویت منحصر به‌فرد فضا، آسایش محیطی و زیبایی فضا، امکان دسترسی به فضاها، کاربری‌های مختلف فضا و سرانجام تعلق خاطر به مکان، به تاب‌آوری این فضای شهری تاریخی انجامیده است (شیرانی و همکاران ۱۳۹۶، ۴۹-۵۸). براساس پیشینه تحقیق، مطالعات صورت گرفته بیشتر جزءنگر بوده و حاکی از این است که هیچ‌گونه اصول و چارچوب مدون برای ارزیابی و بررسی فضاهای تاب‌آور وجود ندارد و چارچوب‌های موجود نیز به‌صورت پیشنهادی ارائه شده است. همچنین تابحال در رابطه با مجموعه ویژگی‌های محیطی موثر بر موضوع تحقیق، تحلیل و بررسی جامع صورت نگرفته و این جنبه نوآوری و دلیل اصلی انجام این پژوهش است. بنابراین شناسایی این ویژگی‌ها می‌تواند برای معماران راهکارهای طراحی آموزنده‌ای داشته باشد.

۲. مبانی نظری

۲-۱. تاب‌آوری بعد فضایی

اصطلاح تاب‌آوری فضایی^{۲۴} احتمالاً برای اولین بار در سال (۲۰۰۱) در زمینه سیستم‌های اکولوژیکی-اجتماعی (SESS) توسط نیسترون^{۲۵} و فولک^{۲۶} در مقاله‌ای با عنوان تاب‌آوری فضایی و تپه‌های مرجانی^{۲۷} معرفی شده که آن را به‌عنوان ظرفیت پویا برای مقابله با اختلالات و اجتناب از آستانه‌ها مورد استفاده قرار دادند (نیسترون و فولک ۲۰۰۱، ۴۰۷). با این حال کامینگ^{۲۸} (a,b, ۲۰۱۱) در خصوص این بعد تاب‌آوری مولفه‌هایی را جهت سیستم‌ها و رشته‌های مختلف ارائه کرده که در فضاهای معماری نیز قابل طرح است. کامینگ (۲۰۱۱a) معتقد است اگر تاب‌آوری فضایی به‌عنوان توانایی سیستم برای حفظ هویتش است؛ پس فضای تاب‌آور با تغییرپذیری فضا در تاثیرات داخلی و خارجی بر روی هویت سروکار دارد (کامینگ ۲۰۱۱a، ۹۰۳) و نیز تاب‌آوری فضایی به شیوه‌هایی اشاره می‌کند که

بیان کردند که ظرفیت تطبیق‌پذیری به سیستم‌ها اجازه می‌دهد تا ساختار داخلی خود را به صورت خودانگیزه دوباره پیکربندی کنند (ریگلی و دولگا ۲۰۱۱، ۲۳۴۵). از این رو در قسمت ذیل، تاب‌آوری فضاهای خرده‌فروشی که با توجه به دیدگاه تطبیق‌پذیری مطرح شده، مورد بازبینی قرار گرفته است.

۱-۲-۲. تاب‌آوری خرده‌فروشی^{۲۴}

تاب‌آوری در زمینه مراکز خرده‌فروشی اولین بار به صورت تجربی توسط ریگلی و دولگا (۲۰۱۱) بررسی شده است که پویایی عملکردی مراکز شهر بریتانیا و تطبیق‌پذیری آنها را در برابر به شوک‌های بحران اقتصادی جهانی و دیگر نیروهای تغییر و تحولات ارزیابی کردند. در این بررسی، این مفهوم که مراکز خرده‌فروشی می‌توانند به پیکربندی قبل از شوک خود بازگردند، پذیرفته نشد و مفهوم تاب‌آوری تطبیق‌پذیر توسعه یافت، به این ترتیب تاب‌آوری به عنوان یک فرایند پویا و تکاملی در نظر گرفته شد (نقل شده توسط دولگا و سلینسکا- ژانوویتز ۲۰۱۵، ۹). از این رو فضاهای خرده‌فروشی شهری تاب‌آور «توانایی انواع مختلف مراکز خرید در مقیاس‌های مختلف را در تطبیق‌پذیری با تغییرات، بحران‌ها و شوک‌هایی که تعادل سیستم را به چالش می‌کشد؛ نشان می‌دهد که با این وجود بدون وقفه و به روش پایداری به عملکرد خود ادامه می‌دهد»^{۲۵} (نقل شده توسط فرناندز و چاموسکا ۲۰۱۴، ۱۷۱؛ و راثو^{۲۶} و سامرز^{۲۷} ۲۰۱۶، ۹۸). به‌طور خاص، همچنین ریگلی و دولگا استدلال کردند که واکنش مراکز شهر بریتانیا به شوک‌های اقتصادی و رقابتی می‌تواند به عنوان عملکردی از ترکیب و وابستگی‌های کسب‌وکار موجود، پویایی مراکز، تنوع، دسترسی، سیاست‌های برنامه‌ریزی ملی و خصوصیات اجتماعی- دموگرافیکی^{۲۸} جذابیت‌های محلی دیده شود. این ویژگی‌ها و فعالیت‌ها مسئولیت ایجاد ظرفیت تطبیق‌پذیری در مرکز شهر را به عهده دارند؛ اغلب شوک‌های اقتصادی یا رقابتی فرصت‌های جدیدی برای توسعه و نوآوری ایجاد می‌کند که به نوبه خود منجر به ظهور مراکز شهر تطبیق‌پذیرتر می‌شود که نشان‌دهنده ارتقای تاب‌آوری و قابلیت بیشتر مقاومت در برابر اختلالات آینده است (نقل شده توسط سینگلتن و دیگران ۲۰۱۶، ۶).

با بررسی ادبیات موضوع می‌توان گفت صاحب‌نظران راهبردهایی را در زمینه تاب‌آوری سیستم‌ها و فضاهای، ارتقای توانایی فضاهای پاسخ‌دهی به اختلالات، عرضه داشته‌اند؛ این راهبردها به‌طور اجمالی که مجموعه‌ای از قابلیت‌های یک فضای تاب‌آور است در پژوهش حاضر مورد بررسی

قرار گرفته است. منظور از قابلیت‌های فضایی شامل تمامی راهبردهایی است که تداوم حیات و رضایت از فضا را شکل می‌دهد. در این راستا (جدول ۱) کامینگ (۲۰۱۱) فضای تاب‌آور را فضای تغییرپذیر، ریگلی و دولگا (۲۰۱۱) راهبردهای تطبیق‌پذیری و واکنش‌پذیری را معرفی کرده‌اند. بعداً محققان دیگری همچون کاررهلیم و همکاران (۲۰۱۴)، اریکپ و همکاران (۲۰۱۴) و شیرانی و همکاران (۱۳۹۶) قابلیت انعطاف‌پذیری فضا را نیز بررسی و موثر تشخیص داده‌اند. مجموعه این راهبردها در این پژوهش تحت عنوان قابلیت‌های چهارگانه فضایی مورد ارزیابی قرار گرفته است. بنابراین با مذاقه در راهبردها و مفاهیم تاب‌آوری اشاره شده در آرای نظریه‌پردازان این موضوع آشکار شد که قابلیت‌ها شاخصه‌های اساسی برای ارزیابی تاب‌آوری فضایی هستند چرا که این قابلیت‌ها توانان پیامد تداوم حیات و پویایی و رضایت کاربران قلمداد می‌شوند. به عبارتی به‌واسطه تحلیل ادبیات نظری، ویژگی‌های محیطی یادشده به عنوان متغیرهای موثر در تاب‌آوری فضاها از این بخش استخراج و مورد توجه قرار گرفت که در ادامه به مفهوم این ویژگی‌ها به عنوان قابلیت‌های فضایی تعیین‌کننده در تاب‌آوری فضاها پرداخته شده است.

۳-۲. قابلیت‌های فضای تاب‌آور

قابلیت انعطاف‌پذیری: بنتلی در تعریف انعطاف‌پذیری، از امکان انتخاب‌پذیری در گرفتن کارکرد از یک فضا سخن می‌گوید: «مکان‌هایی که بتوانند برای منظوره‌های متنوعی به کار آیند؛ در مقایسه با مکان‌هایی که برای کاربری مشخص و محدودی طراحی شده‌اند، حق انتخاب‌های بیشتری را به کاربران عرضه می‌دارند» (بنتلی ۱۳۸۹، ۱۵۷).

از دیدگاه تاب‌آوری، انعطاف‌پذیری توانایی یک سیستم برای تطبیق یا پاسخگویی به تغییرات محیط است (بیاراتو^{۲۹} ۲۰۱۱، ۳۹). براساس نظرات ادگر (۲۰۰۰) جوامعی که در آنها با تنوع منابع روبرو هستیم به دلیل انعطاف‌پذیری بالاتر، تاب‌آورترند (ادگر ۲۰۰۰). بنابراین انعطاف‌پذیری به این اشاره می‌کند که سیستم‌ها در پاسخ به شرایط در حال تغییر، می‌توانند تغییر، تکامل و تطبیق یابند و انعطاف‌پذیری را می‌توان از طریق معرفی دانش و فن‌آوری‌های جدید بدست آورد. همچنین به معنی شناخت و درک دانش و شیوه‌های بومی و سنتی از طریق راه‌های جدید است (آروپ^{۳۰} ۲۰۱۴؛ نقل شده اسپانس^{۳۱} و واترهورت^{۳۲} ۲۰۱۷). قابلیت تطبیق‌پذیری^{۳۳} بعضی از محیط‌ها بدون تغییر و سازماندهی مجدد بسیاری از فعالیت‌ها را تأمین می‌کنند و بعضی از محیط‌ها نیز برای تأمین فعالیت‌های مختلف به آسانی قابل تغییرند. طراحان محیط از واژه‌های مختلفی برای تعریف این دو وضعیت استفاده کرده‌اند در اینجا مورد اول تطبیق‌پذیر و مورد

صاحب‌نظران	دیدگاه	راهبردهای تاب‌آوری
کامینگ ۲۰۱۱ a و b	فضای تاب‌آور با تغییرپذیری فضا در تاثیرات داخلی و خارجی بر روی هویت سروکار دارد.	قابلیت تغییرپذیری
دولگا و سلینسکا- ژانوویتز ۲۰۱۵	در مطالعه تاب‌آوری یک چرخه تطبیق‌پذیر برای فضاهای خرده‌فروشی تاب‌آور پیشنهاد دادند.	قابلیت تطبیق‌پذیری
ارکیپ و دیگران ۲۰۱۴	راهبردهای تاب‌آوری خرده‌فروشان سنتی به‌جای کنش‌گرایی، واکنش‌گرایی است و سیستم دارای سطح بالایی از تطبیق‌پذیری و انعطاف‌پذیری است.	قابلیت انعطاف‌پذیری، تطبیق‌پذیری و واکنش‌پذیری
کاررهم و دیگران ۲۰۱۴	فضای تاب‌آور یا انعطاف‌پذیر با اتخاذ راهبردهایی به‌سوی سیالیت بدست می‌آید.	قابلیت انعطاف‌پذیری
ریگلی و دولگا ۲۰۱۱	تاب‌آوری به ظرفیت واکنشی یا پیش‌بینی سیستم‌ها برای به‌حداقل رساندن اثرات شوک‌های اصلی اشاره دارد و اینکه فضاهای خرده‌فروشی در برابر شوک، به پیکربندی قبلی خود بازمی‌گردند و راهبرد تطبیق‌پذیری را در پیش می‌گیرند.	قابلیت تطبیق‌پذیری و واکنش‌پذیری
شیرانی و همکاران ۱۳۹۶	ساخت انعطاف‌پذیر همراه با کاربری‌های متنوع به تاب‌آوری فضای بازار انجامیده است.	قابلیت انعطاف‌پذیری

جدول ۱. قابلیت فضای تاب‌آور مبتنی بر یافته‌های صاحب‌نظران در ادبیات موضوع (ماخذ: نگارندگان)

در مقیاس‌های مختلف هم تاب‌آوری سیستم محلی را تحت تاثیر قرار می‌دهد و هم متاثر می‌شود (کامینگ ۲۰۱۱ b، ۸۹۹). قابلیت واکنش‌پذیری^{۳۶}: قابلیت واکنشی از دیدگاه ارکیپ و همکاران (۲۰۱۴) تاب‌آوری خودانگیخته (خودجوش) کاربران درون سیستم در یک فرایند است که به‌عنوان راهبردی واکنشی محسوب می‌شود و توسط کاربران فردی انجام می‌گیرد (ارکیپ و دیگران ۲۰۱۴، ۱۱۳). براساس نظرات ریگلی و دولگا تاب‌آوری به ظرفیت واکنشی یا پیش‌بینی سیستم‌ها برای به‌حداقل رساندن اثرات شوک‌های اصلی اشاره دارد (نقل شده توس ازودورو و دیگران ۲۰۱۴، ۱۴۸). کاربران فضا به مرور زمان در واکنش به بحران‌ها برای پاسخگویی به نیازها و تقاضاهای جدید و جهت معاصر سازی راهبردهای مقابله‌ای و واکنش‌های خودجوش و خودانگیخته‌ای در فضا انجام می‌دهند.

در نتیجه برای فهم و اثبات مساله تحقیق، راهبردهای مذکور به‌عنوان متغیرهای تعیین‌کننده بر تاب‌آوری فضاها تنها از بعد کالبدی-عملکردی در نظر گرفته شده و چارچوب مفهومی تحقیق مطابق تصویر ۱ تنظیم شده است.

دوم انعطاف‌پذیر نامیده می‌شود (لنگ ۱۳۸۸، ۳۴). سره^{۳۴} و همکاران (۲۰۱۷) ظرفیت تطبیق را توانایی یک سیستم در تحمل تغییرات و تنظیم مجدد خود در برابر اختلال بیان کرده‌اند که تاب‌آوری و خواص آن را تحت تاثیر قرار می‌دهد (سره و دیگران ۲۰۱۷، ۱۸۴).

دولگا و سلینسکا-ژانوویتز نیز دو مولفه رشد و بازجهت‌دهی را به‌عنوان عوامل مثبت در ارتقای تاب‌آوری پیشنهاد کردند (دولگا و سلینسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵، ۲۱).

قابلیت تغییرپذیری: افزایش و کاهش کمی یا تفکیک و تجمیع فضاها و امکان بازگشت به طرح اولیه پس از گسترش یا تقلیل مساحت آن (تغییر اندازه بنا چه در جهت کوچک‌تر شدن چه در جهت بزرگ‌تر شدن) که نیاز به اینگونه انعطاف‌پذیری ممکن است به‌دلیل نیازهای بلندمدت یا کوتاه‌مدت باشد (عینی‌فر ۱۳۸۲، ۷۰).

از دیدگاه تاب‌آوری، مطابق نظر کامینگ و کولیر (۲۰۰۵) سیستم‌های پیچیده علاوه بر اینکه پویا هستند ممکن است سطح بالایی از تغییرپذیری را در فضا و زمان نشان دهند (کامینگ و کولیر^{۳۵} ۲۰۰۵، ۱). بنابراین تغییرپذیری فضا در الگوها و فرایندها

تصویر ۱. چارچوب مفهومی تحقیق

بازسازماندهی پیشگیرانه یا واکنش‌پذیر فرم و عملکرد ابتدا توسط سیمی و مارتین (۲۰۱۰) برای دستیابی به تاب‌آوری مطرح شد که بعداً توسط دیگر محققین نیز مورد بررسی قرار گرفت. در این زمینه سیستم‌های پیچیده با رفتار خودسازماندهی مشخص می‌شوند که می‌توانند ساختار داخلی خود را در واکنش به تغییرات تدریجی مجدد پیکربندی بکنند که دولگا و سلنیسکا (۲۰۱۵) مورد تأکید قرار دادند. در نتیجه با تحلیل مباحث نظری تحقیق به روش قیاسی و با مذاکره در مفهوم قابلیت‌های فضای اشاره شده، مولفه‌های ارزیابی تاب‌آوری فضا به تفکیک قابلیت‌ها مطابق جدول زیر ارائه شده، هماهنگی میان این قابلیت‌ها که نشانگر میزان توانایی پاسخگویی فضا به تغییرات محیط است به ارتقای تاب‌آوری کمک می‌کند.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و به لحاظ روش کیفی است. درگام اول با رویکرد کیفی ضمن بازبینی تحقیقات پیشین، گردآوری اطلاعات در حوزه نظری با مطالعات کتابخانه‌ای و با ابزار فیش‌برداری، با هدف جستجوی ویژگی‌های محیطی موثر بر تاب‌آوری فضاها انجام شد. پس از شناسایی قابلیت‌های فضای تاب‌آور مبتنی بر یافته‌های ادبیات موضوع، چارچوب مفهومی تحقیق مطابق تصویر ۱ به دست آمد. برای هدایت پژوهش به سمت مفاهیم قابل بررسی از تحلیل ادبیات نظری به روش استدلال قیاسی، مولفه‌های هریک از قابلیت‌ها تعیین شدند.

درگام دوم، قابلیت‌های فضا، به‌عنوان متغیرهای مستقل و تاب‌آوری فضا، به‌عنوان متغیر وابسته تحقیق در مجموعه امیر در بازار تاریخی تبریز از بعد کالبدی-عملکردی مورد آزمون قرار گرفت و می‌توان گفت عدم پرداختن به ابعاد دیگر فضای تاب‌آور جزو محدودیت و موانع پژوهش محسوب می‌گردد. در این مرحله، در جهت اهداف تحقیق، برای گردآوری اطلاعات در حوزه عملی علاوه بر استفاده از داده‌های مشاهده میدانی و اطلاعات بدست آمده از این طریق، به مصاحبه و مراجعه به اسناد تاریخی نیز پرداخته شد که از ابزار سه‌گانه یا به‌عبارتی از روش مثلث‌بندی داده‌ها استفاده گردیده است. مثلث‌بندی داده‌ها با افزایش اعتبار و روایی ابزار اندازه‌گیری، سبب کسب اطمینان از سنجش دقیق متغیرهای تحقیق و در نتیجه افزایش اطمینان به یافته‌های پژوهشی می‌شود (مهرگان و زالی ۱۳۸۵، ۷). به‌منظور شناخت و برداشت وضعیت و ویژگی‌های اولیه و فعلی بعد کالبدی-عملکردی بازار و همچنین سیر

شایان ذکر است علاوه بر بعد کالبدی، ابعاد دیگری نیز در بحث تاب‌آوری فضاها مطرح هستند که مکمل و ارتقادهنده یکدیگرند. در این میان با توجه به اینکه بعد کالبدی فضا به لحاظ مفهومی یا مادی محدوده‌ای مشخص است و جریان‌های اجتماعی نیز اغلب در مکانی رخ می‌دهند که شکل و بافت فضایی دارند (کامینگ ۲۰۱۱، ۹۰۲)؛ از این‌رو به‌عنوان بعد غالب تاب‌آوری فضایی که ناظر بر ویژگی‌های محیطی است جهت بررسی انتخاب شده است؛ چرا که در مقوله تاب‌آوری بعد کالبدی-عملکردی فضا زمینه‌ساز تاب‌آوری ابعاد دیگر نیز محسوب می‌شود که در پاسخ به شرایط متغیر از طریق انطباق با نیازهای روز جامعه، فضا را برای تداوم حضورپذیری و تعاملات اجتماعی مهیا می‌سازد. از این‌رو در چارچوب مفهومی تنظیم شده، تنها بعد کالبدی-عملکردی فضا در نظر گرفته شده و دسته‌بندی مولفه‌های ارزیابی تاب‌آوری فضایی (جدول ۱) از منظر راهبردها براساس مرور ادبیات نظری و با توجه به مطالب ذکرشده، انجام یافته است. در زمینه انعطاف‌پذیری، کارهلم و همکاران (۲۰۱۴) بر مولفه‌های چندطرفیتی، سیالیت و تعادل در تنوع فعالیت با حفظ عملکرد برای دستیابی به تاب‌آوری تأکید کردند (کارهلم و دیگران ۲۰۱۴، ۱۲۲-۱۲۵). در این راستا دولگا و سلنیسکا (۲۰۱۵) تنوع را از نظر خدمات، عرضه، قیمت، اندازه و مالکیت مطرح کردند (دولگا و سلنیسکا-ژانویتر ۲۰۱۵). ظرفیت تطبیق‌پذیری، از دیدگاه کاتر^{۳۷} (۲۰۰۸) یک موضوع برجسته در تغییرات جهانی محیطی از منظر تاب‌آوری است و توانایی تطبیق‌پذیری در برابر تغییرات توسط محققان به‌عنوان یک ویژگی کلیدی در تعریف تاب‌آوری فضاها در خردفروشی بیان شده است که ریگلی و دولگا (۲۰۱۱) وابستگی‌های کسب‌وکار، جذابیت‌های محلی، دسترسی، و پیکربندی دوباره بعد از بحران را به‌عنوان ویژگی‌های عهده‌دار ایجاد ظرفیت تطبیق‌پذیری معرفی کردند (ریگلی و دولگا ۲۰۱۱)؛ مولفه‌های دیگری نیز توسط دیگر محققین بررسی شده که در جدول ۲ ارائه گردیده است. ظرفیت تغییرپذیری فضا به‌عنوان یکی از ابعاد کلیدی با مولفه‌هایی چون پیچیدگی، پویایی فضایی، زنجیره خاص فضایی-زمانی و تغییر الگوها و فرایندها توسط کامینگ (۲۰۱۱) بررسی شده است و نیز تئوری سیستم پیچیده با پویایی غیرخطی و عملکردی در میان سیستم مولفه‌ها مشخص می‌شود که مارتین و سانلی (۲۰۰۶) مطرح کردند. بنابراین با تقویت تغییرپذیری، پویایی فعالیت‌های شکل می‌گیرد که مولفه‌ای مهم در ارزیابی میزان تاب‌آوری است. در زمینه راهبرد واکنشی مولفه‌ی

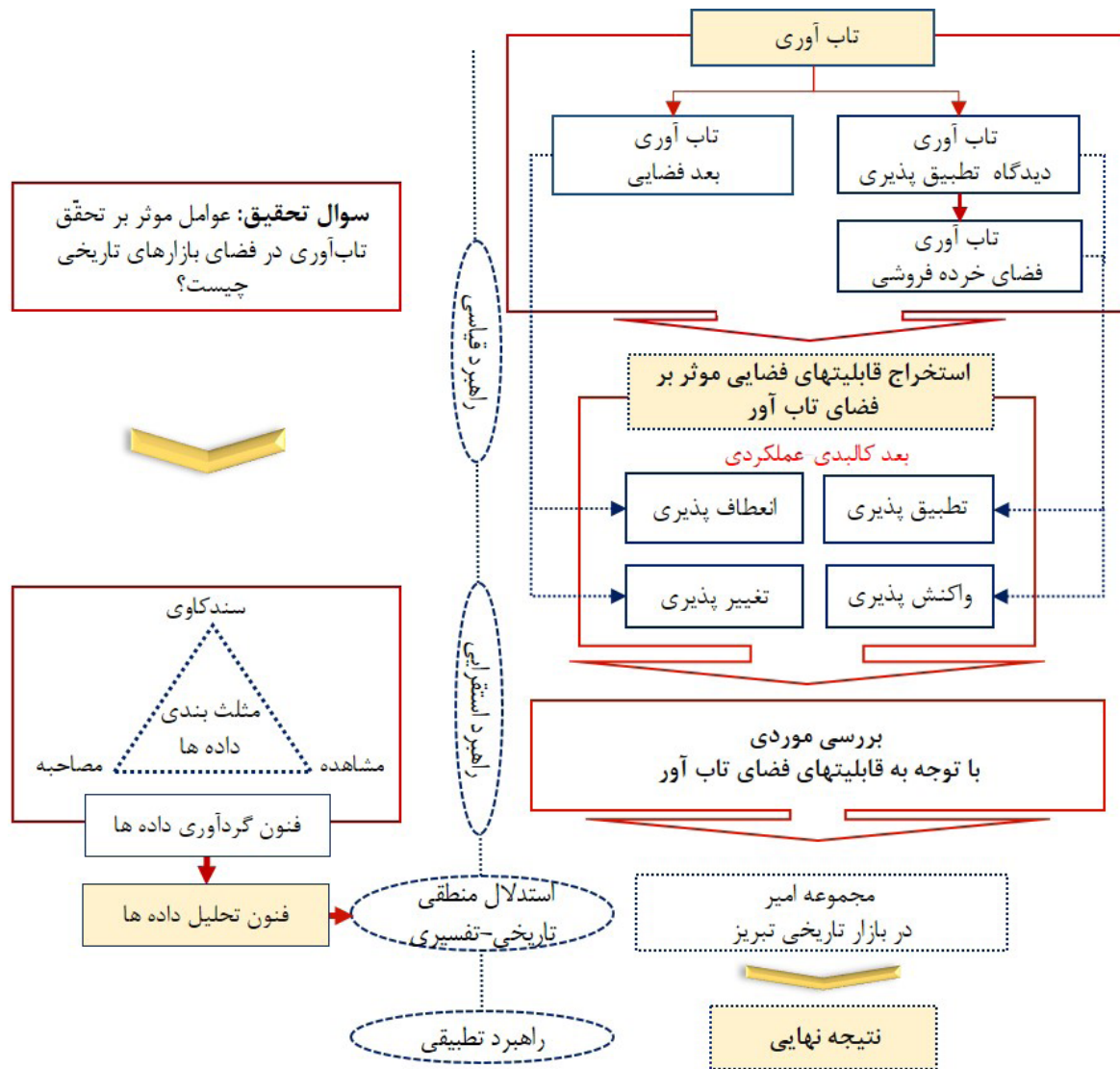
قابلیت‌ها	مولفه‌ها	تعریف عملیاتی مولفه‌ها
انعطاف‌پذیری	تنوع	چند ظرفیتی، کاررهم ۲۰۱۴؛ شیرانی و همکاران ۱۳۹۶
		عرضه، قیمت فعالیت، خدمات
	سیالیت، کاررهم ۲۰۱۴	کاررهم ۲۰۱۴؛ دولگا و سلنیسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵؛ شیرانی و همکاران ۱۳۹۶
		گوناگونی کالا، قیمت مربوط به یک گروه صنفی تأمین تنوعی از فعالیت‌های مکمل و جانبی
تطبیق‌پذیری	جذابیت‌های محلی، دولگا و ریگلی ۲۰۱۱؛ راتو و سامرز ۲۰۱۶	ارزش زیباشناسانه و منحصر بفرد بومی فضا
	رشد	افزایش تعداد واحدهای تجاری نسبت به وضعیت اولیه
	بازجهت‌دهی	روابط جدید وابستگی و همزیستی کسب و کار
	دسترسی، راتو و سامرز ۲۰۱۶؛ دولگا و سلنیسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵؛ دولگا و ریگلی ۲۰۱۱	تعداد ورودی‌ها و خروجی‌های مناسب و ارتباط فضاها به آنها
	پیکربندی مجدد، دولگا و سلنیسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵؛ دولگا و ریگلی ۲۰۱۱	ایجاد روابط جدید با ایجاد سازگاری‌های لازم
تغییرپذیری	پویایی	غیرخطی، عملکردی، دولگا و ریگلی ۲۰۱۱؛ مارتین و سانلی ۲۰۰۶ ^{۳۸}
		فضایی، پیچیدگی کامینگ a, b ۲۰۱۱؛ فاستر ۲۰۰۱ ^{۳۹}
	الگوها و فرایندها، کامینگ a, b ۲۰۱۱	نسبت واحدهای فعال به واحدهای خالی و رها شده
		تنوع بخشی فضایی با توالی و تناسب در استقرار توده و فضا
واکنش‌پذیری	بازسازماندهی واکنش‌پذیر فرم و عملکرد باراتا-سالگیوره و اراکیپ ۲۰۱۴؛ سیمی و مارتین ۲۰۱۰	بروزرسانی و معاصر سازی الگوها و فعالیت‌ها جهت پاسخگویی به نیازها
		زنجیره خاص فضایی-زمانی، کامینگ a, b ۲۰۱۱
	خودسازماندهی، دولگا و سلنیسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵	همسازي و تطبیق فرم و ظاهر با فعالیت و صنف جدید در برابر تحولات
		حفاظت و مرمت مستمر، شیرانی و همکاران ۱۳۹۶
نگهداری و مراقبت دائمی	گرایش به تخصص‌گرایی و فعالیت تک‌صنفی	

جدول ۲. مولفه‌های ارزیابی بعد کالبدی- عملکردی فضاهای تاب‌آور بر مبنای قابلیت‌های فضا (ماخذ: نگارندگان)

تحولات و دگرگونی‌های صورت‌گرفته در دوره‌های مختلف تاریخی و برای اطمینان از یافته‌ها از سه ابزار تحقیق بهره گرفته شده است. در مطالعات پیمایش مستقیم از مشاهده محققین و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با کسبه‌های قدیمی و در مطالعات پیمایشی غیرمستقیم از نقشه‌های تاریخی، سندها، متون، یادداشت‌ها و عکس‌ها استفاده شده است. در مصاحبه با کسبه‌های اصیل که نسل در نسل در

بازار تبریز فعالیت داشتند؛ برای انتخاب نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی استفاده شده، به گونه‌ای که بعد از انتخاب نمونه‌های اول، به صورت هدفمند و در دسترس، نمونه‌ها افراد دیگری را معرفی می‌کنند و برای تعیین حجم نمونه‌ها با استفاده از روش اشباع داده‌ها به مثابه استاندارد طلایی پایان نمونه‌گیری، حدود ۳۰ نفر انتخاب شدند.

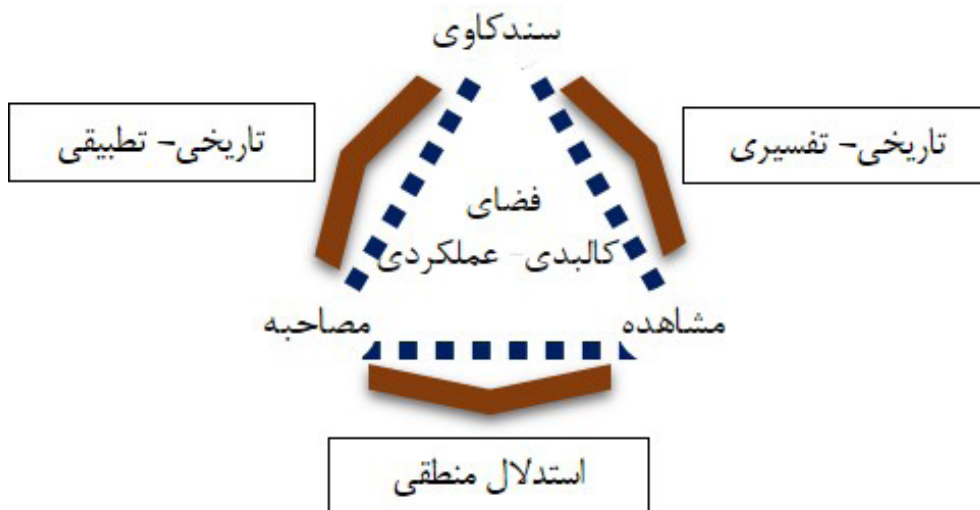

تصویر ۲. دیاگرام فرایند انجام تحقیق

محتوای کمی با رویکرد توصیفی استفاده شده است (ایمان و نوشادی ۱۳۹۰، ۲۰). این فن پژوهشی شیوه‌ای نظام‌مند، عینی و کمی برای اندازه‌گیری متغیرها و تجزیه و تحلیل آنها محسوب می‌شود. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در تحلیل محتوای کمی می‌تواند توصیفی یا توصیفی-تحلیلی باشد. در تحلیل توصیفی، براساس نوع واحد تحلیل، باید فراوانی موضوع مورد بررسی در مقوله‌بندی‌ها تعیین و شمارش شود و براساس آن نتیجه‌گیری انجام شود (همان). نتایج تحلیل محتوای کمی به صورت ارائه آماری از فراوانی مولفه‌ها در تصویر ۹ ارائه گردیده است.

در گام سوم، اطلاعات بدست آمده با بهره‌گیری از راهبردهای استدلال منطقی و تاریخی-تفسیری و تطبیقی تحلیل شده‌اند و برای نتیجه‌گیری، تحلیل‌های بکار رفته از نوع کیفی است. تصویر ۲ فرایند انجام پژوهش را به‌طور کامل نشان می‌دهد. برای مقایسه و تحلیل تطبیقی یافته‌های حاصل از ابزارهای تحقیق و جهت افزایش اطمینان فنون بکار رفته برای تحلیل داده‌ها مطابق تصویر ۳ عمل گردید. همچنین اطلاعات بدست آمده از داده‌های کمی مشاهده و مصاحبه با استناد به داده‌های سندکاوی تحلیل شده است که به منظور تعیین فراوانی مولفه‌ها و نتیجه‌گیری، از تحلیل

تصویر ۳. راهبرد تطبیقی اطلاعات حاصل از ابزار سه گانه تحقیق

۴. معرفی محدوده مورد مطالعه

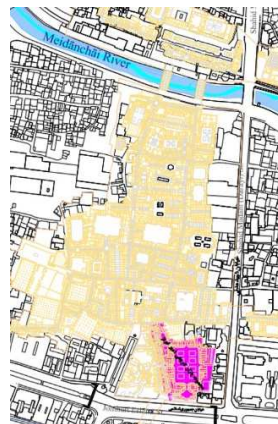
محدوده مورد مطالعه تحقیق حاضر، مجموعه امیر واقع در جنوبی ترین قسمت بازار تاریخی تبریز است. تصاویر ۴، ۵ و ۶ لکه گذاری اصناف، موقعیت مجموعه امیر در بازار تبریز و عناصر شکل دهنده آنرا نشان می دهد. محدوده مورد مطالعه یکی از مهم ترین، منسجم ترین و زیباترین مجموعه های بازار تبریز می باشد که به همراه مجموعه کاملی اعم از سرا، تیمچه و راسته بازار بزرگ امیر به دست میرزا محمدخان زنگنه امیرنظام در زمان نایب السلطنه احداث گردیده است (اسمعیلی سنگری و عمرانلی ۱۳۸۷، ۹۳). این مجموعه بین خیابان جمهوری، دارایی و بازار مقبره و پشت بازار امیر واقع شده، در این میان سرای امیر از سمت شرق به خیابان دارایی، از سمت جنوب به همراه تیمچه امیر به خیابان جمهوری و از غرب به راسته بازار امیر وصل است. همچنین این سرا از سمت شمال غربی بواسطه دالان به تیمچه امیر شمالی متصل است. به طور کلی این سرا از سایر سراهای بازار بزرگتر است (ICHHTO ۲۰۰۹، ۹۶). وجود بازار تاریخی در قلب شهر تبریز برای مردم بیانگر

ارزش و جریان زندگی است که در طی دوره ها در مقایسه با سایر فضاها در مقابل حرکت های سوءتجدد مقاومت بیشتری از خود نشان داده و ثروت عظیمی برای شهر تبریز و کشور به شمار می رود. این بازار به عنوان بزرگترین اثر ثبتی کشور و بزرگترین بازار سرپوشیده و به هم پیوسته جهان، در سال ۱۳۸۹ در فهرست آثار ثبت شده یونسکو قرار گرفت (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ۱۳۹۰) و همواره از پایه های اصلی کالبدی و فضایی شهر بوده (مرصوصی ۱۳۸۹، ۱۳۴)؛ و نقش و جایگاه آن در حیات مرکز شهر کاملاً روشن و واضح است. حفظ حیات و پویایی این فضای مهم، در طول قرون گذشته، نشان از اهمیت بالا و نقش بسزای آن در حیات شهر دارد که هنوز هم با وجود پذیرش دگرگونی هایی در چهره تاریخی، ویژگی اصلی بازار ایرانی و تداوم حیات فضای تاریخی را تداعی می کند. با توجه به اهمیت مسئله یادشده، در پژوهش حاضر سعی شده است تا مجموعه مولفه های اثرگذار بر تابآوری این فضای تاریخی در بافت مرکزی شهر تبریز با استفاده از روش تحلیل های کیفی مورد ارزیابی قرار گیرد.

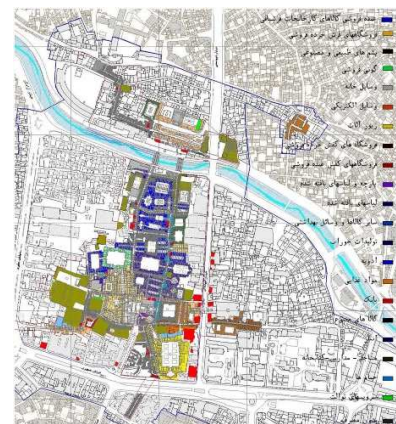

تصویر ۶. عناصر مجموعه بازار امیر تبریز (ماخذ: نگارندگان)

تصویر ۵. موقعیت مجموعه امیر در بازار تاریخی تبریز (ماخذ: نگارندگان)

تصویر ۴. لکه گذاری اصناف بازار تاریخی تبریز (ماخذ: ICHHTO, ۲۰۰۹)

۳۹/۹ درصد را به عنوان مراکز در حال تقلا و کوشش^{۴۱}، بین ۴۰-۶۷/۹ درصد را به عنوان مراکز خاکستری^{۴۲} و بیش از ۷۰ درصد را به عنوان مراکز مرده^{۴۳} معرفی کرده است (گیومارس^{۴۴} ۲۰۱۸، ۱۶۶). از این رو چهار عنصر فضایی مجموعه امیر که شامل راسته، تیمچه شمالی و جنوبی و سرای امیر می باشد با نرخ واحد خالی کمتر از ده درصد مراکز سرزنده و پویا محسوب می شوند که به ادامه حیات مجموعه منجر شده است.

۲-۵. تحلیل سیر تحولات نظام صنفی- فعالیتی

دگرگونی های فعالیتی و صنفی مجموعه امیر در دوره های تاریخی مختلف به تفکیک عناصر مجموعه با استناد به نقشه های تاریخی، متون، عکس ها و نیز برداشتهای میدانی و با توجه به وضعیت اولیه مورد بررسی و با راهبرد تاریخی-تفسیری مورد ارزیابی قرار گرفت. جهت کسب اطمینان از صحت اطلاعات حاصل شده با یافته های مصاحبه مقایسه و تطبیق داده شد. در نهایت مقایسه سیر تحولات در جدول ۴ و تصویر ۷ جمع بندی و ارائه شده است.

۵. یافته ها و بحث

ارزیابی تاب آوری فضاهای تاریخی در بازار نیاز به شناخت امکانات و قابلیت های فضایی موثر در تاب آوری و از طرفی علل تداوم فعالیت و پویایی و شرایط محل دارد. در این بخش، یافته های نظری از طریق برداشتهای میدانی مستقیم و غیرمستقیم پیرامون ویژگی های محیطی مرتبط با قابلیت های فضای (کالبدی-عملکردی) در دوره های مختلف مورد آزمون قرار گرفتند. یافته های تحقیق مبتنی بر بررسی موردی و مطابق مدل تحقیق و از طریق مثلث بندی داده ها ارائه شده است. از این رو براساس راهبردهای استدلال منطقی، تاریخی-تفسیری و تاریخی-تطبیقی به مطالعه قابلیت ها و مولفه های موثر بر تداوم حیات در روند تاریخ پرداخته شده و در نهایت با مقایسه و تطبیق یافته ها با استفاده از تحلیل کیفی شناسایی مولفه های تاثیرگذار محقق گشته است.

۱-۵. تحلیل نرخ واحدهای فعال

در این بخش براساس داده های کمی حاصل از چک لیست مشاهداتی تعداد واحدهای فعال، تولیدی، انباری، در حال مرمت و بدون استفاده عناصر فضایی مجموعه امیر در جدول ۳ مورد بررسی قرار گرفته و با توجه به نسبت تعداد واحدهای خالی و بلااستفاده به کل واحدها، نرخ واحدهای خالی محاسبه شده است. گیومارس (۲۰۱۸) در مطالعه خود مراکز خرید با نرخ واحدهای خالی کمتر از ده درصد را به عنوان مراکز سرزنده^{۴۵}، با نرخ واحدهای خالی بین ۱۰-

عناصر فضایی مجموعه امیر		راسته امیر		تیمچه امیر جنوبی		تیمچه امیر شمالی		سرای امیر	
تعداد واحدها		طبقه همکف	طبقه همکف	طبقه اول	طبقه همکف	طبقه اول	طبقه همکف	طبقه زیرزمین	طبقه همکف
تعداد کل حجره‌ها		۱۲۵	۲۷	۲۵	۲۵	۲۳	۲۵	۳۱	۱۱۸
تعداد واحد فعال (فروشنده‌گی)		۱۲۴	۲۵	۱۱	۲۰	۱۴	۲۰	۴	۵۶
تعداد واحد تولیدی-کارگاهی		-	-	۶	۱	۳	۱	۲۲	۴۲
تعداد واحد انباری		-	-	۶	-	۳	-	۵	۶
تعداد واحد درحال مرمت		-	۱	-	۲	۱	۲	-	۲
تعداد واحد خالی و بلااستفاده		۱	۱	۲	۱	۲	۲	-	۱۲
نسبت واحد خالی (کمتر از ۱۰٪ سرزنده)		۰/۸	۵/۸	۸/۳	۹/۳				

کمتر از ۱۰٪ سرزنده - بین ۱۰-۳۹٪ درحال کوشش - بین ۴۰-۶۹٪ خاکستری - بیش از ۷۰٪ مرده

جدول ۳. تحلیل نرخ واحدهای خالی در مجموعه بازار امیر تبریز

عناصر مجموعه	نقشه قراجه‌داغی م. ۱۸۸۰	نقشه اسدالله خان مراغه‌ای م. ۱۹۱۰	نقشه گونتر شوایزر م. ۱۹۷۲	وضعیت فعلی
راسته بازار امیر	بزازی	بزازی	بزازی و زرگری	زرگری
خرده‌فروشی				
تیمچه امیر جنوبی	منسوب به عبافروش‌ها دفاتر تجار و اقامتگاه	منسوب به عبافروش‌ها دفاتر تجار و اقامتگاه	فروش فروشی دفاتر تجار	زرگری کارگاه تولیدی و دفاتر تجار
تیمچه امیر شمالی	فروش فروشی دفاتر تجار و اقامتگاه	فروش فروشی دفاتر تجار و اقامتگاه	فروش فروشی دفاتر تجار	خرده‌فروشی و عمده‌فروشی (در مقیاس کم)
سرای امیر	فروش فروشی دفاتر و اقامتگاه تجار انبار و نگهداری کالا	فروش فروشی دفاتر و اقامتگاه تجار انبار و نگهداری کالا	فروش فروشی دفاتر تجار انبار و نگهداری کالا	زرگری و زیورآلات کارگاه‌های تولیدی و فعالیت‌های مکمل صنف راسته بازار
	کاروانسرا		سرا	خرده‌فروشی و تولیدی
عمده‌فروشی				

جدول ۴. سیر تحولات نظام صنفی و عملکردی مجموعه بازار امیر تبریز (یافته‌های سندکاوی- مشاهده و تطبیق با داده‌های مصاحبه)

ویژگی‌های کالبدی-عملکردی فعلی مجموعه از نقطه‌نظر کاربران فضا بررسی و ارزیابی شد؛ سپس جهت پاسخ به چگونگی تاثیر قابلیت‌های فضا بر تاب‌آوری محدوده مطالعاتی از ابزار پیمایش غیرمستقیم با استناد به اسناد تاریخی نیز استفاده گردید. با عنایت به مطالعات انجام گرفته در بررسی چرایی موضوع و علل تدوام حیات مجموعه امیر، یافته‌های کیفی حاصل از این دو ابزار با یافته‌های منتج از پیمایش میدانی با هم تطبیق یافته است و در نهایت ویژگی‌های فضایی و مولفه‌های محیطی موثر بر تاب‌آوری فضای مجموعه با راهبرد تطبیقی و با تحلیل کیفی استخراج و به تفکیک قابلیت‌ها به ترتیب اهمیت و اولویت در جدول ۵ نشان داده شده است. شایان ذکر است داده‌های حاصل براساس شباهت‌ها و میزان تکرار در ابزارهای تحقیق دسته‌بندی و تحلیل شده‌اند.

نتایج جدول فوق نشان می‌دهد نظام فعالیت صنفی عناصر مجموعه امیر بجز تیمچه امیر شمالی در روند تاریخ با تغییر الگوی مصرف عوض شده است. کاروانسرای امیر با منسوخ شدن نظام فعالیتی قبلی تغییر عملکرد داده؛ و تبدیل به سرای امیر با نظام فعالیتی جدید گردیده است. همچنین نقش نظام عمده‌فروشی مجموعه کمرنگ و بجای آن فعالیت خرده‌فروشی و تولیدی رونق یافته است.

۳-۵. قابلیت‌ها و ویژگی‌های محیطی اثرگذار بر تاب‌آوری فضای مجموعه امیر

در این قسمت به تحلیل مطالعات کیفی تحقیق براساس اطلاعات مصاحبه و سندکاوی با راهبرد تاریخی-تطبیقی پرداخته شده است. ابتدا به صورت کیفی و مصاحبه‌ای، براساس مولفه‌های مستخرج از بخش مبانی نظری،

تصویر ۷. مقایسه تحولات در روند تاریخ

متغیرها	بررسی مولفه	تصاویر	متغیرها	بررسی مولفه	تصاویر
انعطاف پذیری	تغییر الگوها و فرایندها	زیاده فضای خاص فضایی - زمانی	عرضه: تمرکز عرضه کالای یکسان در حجره های نزدیک هم در جلب توجه و انتخاب مشتری از موثرترین عوامل محسوب می شود.		
			بصری: فضاهای متنوع و متوالی بدون انقطاع بصری و انواع تزئینات ساده و پیچیده (در ساختار خطی راسته بازار و مرکزگرایی تیمچه ها) به غنای بصری مجموعه افزوده است.	 	فضاهای مشتری مکان همگرا با صف راسته
			فعالیت: همگرایی فعالیت های مشابه و سازگار از قبیل طراحی، ساخت، تعمیر، عرضه و سایر خدمات مربوط به صنف مجموعه در کنار هم به تنوع فعالیتی مجموعه انجامیده است. V		فضای مشتری مکان همگرا با صف راسته
			از طریق پیمایش در مجموعه بواسطه وجود سلسله مراتب، ریتم، تنوع و شفافیت حس حرکت در مخاطب القا شده و درک فضا اتفاق می افتد.		فضای مشتری مکان همگرا با صف راسته
فضای سبز	تغییر الگوها و فرایندها	زیاده فضای خاص فضایی - زمانی	محیط سرسبز با ایجاد محیط لذت بخش و جذاب، محل مناسبی را برای استراحت، نشستن، تشکیل جمع های دوستانه و تجمع تشکلهای صنفی فراهم کرده است.		فضای استراحت (فضای باز) فضای حرکتی (ساختار خطی) فضای سبک (گفتاوی فضایی)
			پیداگی: طرح خطی راسته بازار در کنار فضای بسته تیمچه ها با گشایش فضایی در فضای میانی تیمچه ها و فضای باز سرا ترکیبی زیبا از فضای حرکت، مکث و استراحت ایجاد کرده است.		فضای استراحت (فضای باز) فضای حرکتی (ساختار خطی) فضای سبک (گفتاوی فضایی)

	<p>عناصر کامل بازار در مجموعه به واسطه فعالیت صنف مشترک دارای نظم و رونق عملکردی و فعالیت منسجم و یکپارچه‌ای است.</p>	<p>انسجام فضایی</p>		<p>تعداد زیاد ورودی‌ها و خروجی‌ها و ارتباط بین اجزا با حفظ سلسله مراتب دسترسی به فضاها، ارزش مجموعه را به مثابه فضای پویای اقتصادی افزایش داده است.</p>	<p>تعداد دسترسی</p>
	<p>به واسطه وجود فضای رابط دالان مانند و تعداد اتصال بیشتر مابین عناصر مجموعه، فضاها به هم متصل و درهم تنیده شده‌اند و ارتباطات درونی به هم پیوسته و سلسله‌مراتبی بین آنها وجود دارد.</p>	<p>اتصال و ارتباطات فضایی</p>		<p>تصاویر آشنا و واضح مجموعه در ساختار ذهنی بیننده و راه‌های ارتباطی شفاف و مسیرهای حرکتی خوانا و جذاب بین عناصر</p>	<p>خوانایی فضا</p>
	<p>-طراحی و استقرار ویتترین‌های چوبی مشابه و متحرک در طول راسته -حذف ایوان جلوی حجره‌های تیمچه جنوبی و تعبیه ویتترین‌های چوبی -تبدیل دفاتر و اقامتگاه تاجران و انباری‌ها به واحدهای تجاری و کارگاه‌های تولیدی</p>	<p>بازمانده‌ها و کنش پذیر فرم - فعالیت</p>		<p>ایجاد روابط جدید با تبدیل درشت‌دانه‌ها به ریزدانه‌ها و افزایش واحدهای تجاری، به دلیل عدم نیاز به انبار و آب‌انبار، و شکل‌گیری پیکره جدیدی با ایجاد مطابقت کالبدی با فعالیت جدید</p>	<p>پیکربندی مجدد</p>
	<p>حفاظت و مراقبت دائمی با ایجاد احساس امنیت در حضورپذیری و پویایی مجموعه موثر بوده است.</p>	<p>حفاظت و مرمت مستمر</p>		<p>استقرار فعالیت‌های مکمل در کنار هم بواسطه گسترش حوزه نفوذ راسته امیر و اختصاص عناصر مجموعه امیر به صنف زرگری و ابستگی دادوستد پدید آورده است.</p>	<p>بازمانده‌ها</p>
	<p>خوانایی فضا و وجود نظارت در فضا و تامین امنیت شبانه در حضور صنف با اهمیت زرگری در مجموعه اثرگذار بوده است.</p>	<p>امنیت کالبدی</p>		<p>نوع معماری و سازه آجری بی‌همتا و منحصر بفرد مجموعه و ارزش معمارانه بافت تاریخی و زیباشناسانه آن در افزایش رغبت کسبه‌ها و مشتریان جهت حضور مداوم و مکرر موثر بوده است.</p>	<p>بافت معمارانه</p>
			 <p>گشودگی سرای امیر</p>	<p>جلوه گشودگی سرای امیر پس از گذر از فضای تنگ راسته بازار امیر و فضاهای شبیه دالان تیمچه شمالی و جنوبی، زیبایی نور در تاریکی را در دید ناظر پدید آمده است</p>	<p>جلوه فضا</p>

جدول ۵. بررسی و تحلیل ویژگی‌های قابلیت‌های چهارگانه فضا (یافته‌های مصاحبه - سند کاوی و تطبیق با داده‌های مشاهده)

آن از تعداد زیادی ارتباطات درونی بین فضاها برخوردار است. همچنین به دنبال منسوخ شدن عملکرد کاروانسرا و کمرنگ شدن نقش تجارت ملی و فراملی، سرا و تیمچه‌های امیر به سمت نظام صنفی و فعالیت‌های راسته بازار گرایش پیدا کرده و با گسترش حوزه نفوذ راسته بازار بین عناصر مجموعه وابستگی کسب‌وکار پدید آمده و فعالیت‌های مکمل و جانبی نظام صنفی راسته بازار که از لحاظ تولید و عرضه وابسته به هم هستند در نزدیک هم استقرار یافته‌اند. این روابط جدید همزیستی و بازجهت‌دهی به واسطه فعالیت صنف مشترک و سهولت در انجام فعالیت‌ها در پررونق شدن مجموعه موثر بوده است. جذابیت نوع معماری و تنگ‌وگشاد شدن اجزا با تاکید بر تضاد باعث درک بهتر فضای باز و جلوه بیشتر مجموعه شده است.

در بررسی ویژگی‌های تغییرپذیری، به ترتیب اهمیت متغیرهای زنجیره فعالیت خاص فضایی-زمانی، تغییرپذیری الگوها و فرایندها، پویایی، انسجام فعالیت‌ی و اتصال و ارتباطات فضایی در تاب‌آوری و تداوم حیات موثر بوده‌اند. پیروی عناصر مجموعه از فعالیت صنف جدید منجر به ایجاد زنجیره فعالیت جدید «خرده‌فروشی-تولیدی» صنف تازه در مجموعه شده که افزایش رقابت و پویایی فضا را به دنبال داشته است. در گذشته راسته بازار به‌عنوان تنها محل ملاقات مشتری با کسبه مطرح بوده که با رواج الگوی مصرف‌گرایی و افزایش تقاضا و تبدیل امر خرید به تجربه فراغت و تفریح، فضای مشتری در کل مجموعه گسترش یافته است. در واقع نگاه دقیق به اثرات ایجاد شده توسط انقلاب خرده‌فروشی در چند سال اخیر نشان می‌دهد که ما به تدریج از یک سیستم بر مبنای «فضاهای خرده‌فروشی» به سمت «مکان‌های مشتری» حرکت می‌کنیم که توسط ارزش-نشانه و نماد محیط‌های خرید و کالاها قوت می‌یابند (کاجینه‌و ۲۰۱۴، ۱۳۲). از این رو پیچیدگی فضایی در حضورپذیری بیشتر در فضا اثر مطلوبی گذاشته است. از دیگر نقاط قوت مجموعه انسجام فعالیت‌ی فضاست که باعث متجانس شدن فعالیت‌ها و حفظ روابط درونی و جذابیت بیشتر شده است.

در بررسی مولفه‌های قابلیت واکنش‌پذیری مشخص شد که متغیر بازسازماندهی واکنش‌پذیر فرم-فعالیت و حفاظت و مرمت مستمر در پویایی و تاب‌آوری اثرگذار بوده است. در واکنش به زنجیره فعالیت جدید و جهت هماهنگی و همخوانی فضا با تحولات اقتصادی در سیمای ظاهری مجموعه سازماندهی‌های صورت گرفته است. با توجه به عدم نیاز به دفاتر، اقامتگاه و انباری این واحدها به کارگاه‌های

براساس نتایج جدول قبل می‌توان بیان کرد؛ خرده‌فروشی از یک کسب‌وکار کند و راکد در کوتاه‌مدت، به یکی از پویاترین بخش‌های اقتصاد شهری تبدیل شده است و با توجه به مجموعه‌ای از کالاها و خدمات در حال تغییر و محیط‌های جذاب که در آن عمل خریداری انجام می‌شود. برای بسیاری از مردم دیگر خرید فعالیت‌ی اساسی برای برآورده ساختن نیازهای مشتری نیست؛ بلکه خرید خود به یک تجربه فراغت فرح‌بخش تبدیل شده است (کاجینه‌و^{۴۵} ۲۰۱۴، ۱۳۲). در بررسی عوامل انعطاف‌پذیری مطالعه‌موردی مشخص شد که سه مولفه تنوع (عرضه، فعالیت و بصری)، سیالیت و فضای سبز در تاب‌آوری مجموعه موثر بوده است. راسته بازار امیر و تیمچه امیر جنوبی به دلیل اختصاص تمامی حجره‌ها به یک صنف و تنوع کالای یکسان با فاصله کم در کنار هم که از تنوع کیفی و کمی برخوردار است، همزمان پاسخگوی نیازها و سلیقه‌های مختلف در کوتاه‌ترین زمان است و تنوع زیادی از لحاظ گروه‌بندی و قیمت یک نوع کالا پدید آورده که از نقاط قوت این عناصر است. انواع گوناگون تزئینات بدون عامل ایجادکننده انقطاع بصری و توالی موجود به تنوع و غنای بصری مجموعه افزوده است. از سوی دیگر اختصاص واحدهایی به فعالیت‌های جانبی صنف مجموعه بدلیل تقاضا و نیاز مشتری و استفاده حداکثری از فضا تنوع زیادی از نظر فعالیت‌های مربوط به یک صنف پدید آمده که در تداوم حیات اثرگذار بوده است و مولفه سیالیت با القای حس حرکت در مخاطب در سرزنده بودن مجموعه اثر مهمی داشته است. فضای سبز و باطراوت صحن با درختان کهن و حوض آب به‌عنوان فضای دعوت‌کننده به جذابیت بیشتر و پرمخاطب بودن مجموعه کمک شایانی کرده و فضای باز بواسطه سرا به‌داخل بازار گسترش یافته و فرصت مناسبی را برای استراحت و تنفسگاه مخاطبین مهیا کرده است.

در بررسی عوامل تطبیق‌پذیری نیز این نتیجه حاصل شد که متغیر تعدد دسترسی‌ها، خوانایی، پیکربندی مجدد، بازجهت‌دهی، جذابیت‌های محلی و جلوه فضا در تاب‌آوری و پویایی مجموعه تاثیر داشته‌اند. تعداد زیاد دسترسی‌ها از پرتددترین خیابان‌های مرکز شهر و وجود چندین ورودی و خروجی به راسته امیر در پویایی و جذب مخاطبین بیشتر موثر بوده که از نقاط قوت مجموعه است؛ سهولت حرکت و راحتی استفاده از فضا و تداوم فضایی مجموعه با مسیرهای خوانا و جذاب، برای مخاطبین فضا حق انتخاب بیشتری را مهیا کرده است. این مولفه در تداوم فعالیت و تاب‌آوری موثر بوده که در این میان راسته بازار امیر بدلیل ساختار خطی

۴-۵. تحلیل تطبیقی

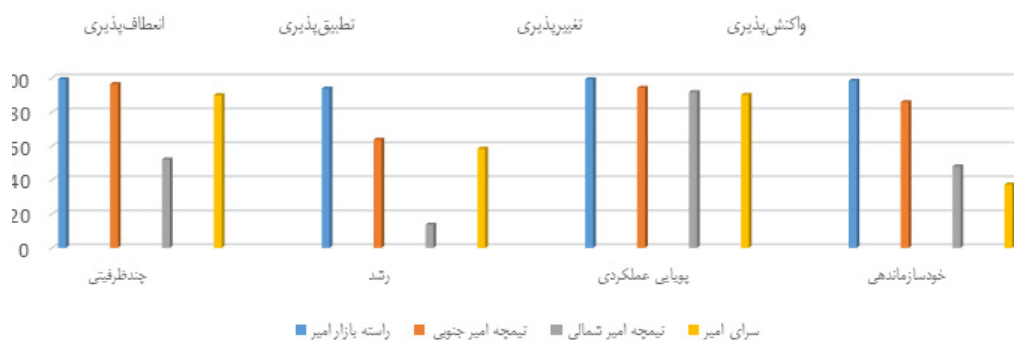
داده‌های حاصل از بخش پیشین نشان داد که مجموعه امیر بازار تاریخی تبریز از لحاظ قابلیت‌های فضای کالبدی-عملکردی دارای وضعیت مناسبی برای تداوم حیات است. در تصویر ۹ براساس تطبیق نتایج حاصل از داده‌های کمی چک لیست مشاهداتی و مصاحبه با اطلاعات منتج از سندکاوی و مطابق با تصویر ۸، به‌میزان برخورداری عناصر مجموعه از قابلیت‌های چهارگانه و ویژگی‌های محیطی اشاره شده است. در قابلیت انعطاف‌پذیری، مولفه چندظرفیتی براساس درصد تغییر نظام صنفی-فعالیتی عناصر مجموعه با توجه به تعداد واحدهای تغییر صنف یافته به تعداد کل حجره‌ها (در حال حاضر) ارزیابی شده، در قابلیت تطبیق‌پذیری، مولفه رشد بر مبنای درصد افزایش تعداد واحدها نسبت به تعداد واحدهای وضعیت اولیه برآورد شده، در توانایی تغییرپذیری، برای بیان میزان پویایی عملکردی عناصر مجموعه نسبت تعداد واحدهای فعال و پویا به تعداد کل واحدها محاسبه گردیده و در توانایی واکنش‌پذیری، مولفه خودسازماندهی براساس نسبت تعداد واحدهای اختصاص‌یافته به صنف غالب فضا به تعداد کل واحدها و به‌عبارتی میزان تخصص‌گرایی و فعالیت تک‌صنفی ارزیابی شده است.

تولیدی و واحدهای تجاری تبدیل شده و در راستای همسازی فرم با صنف جدید، نحوه نمایش کالا در جلوی مغازه‌ها و سیستم راه‌بند کردن راسته‌ها سازماندهی شده و با استقرار ویتترین‌های چوبی در جلوی حجره‌ها، به مسیر طولانی راسته بازار تنوع بصری خاصی بخشیده شده است. در تیمچه امیر جنوبی ایوان جلوی حجره‌ها که برای نمایش و انبار اجناس استفاده می‌شده حذف گردیده و به‌جای آن ویتترین‌های چوبی تعبیه شده و نیز اختلاف سطح کف حجره‌ها با سطح تیمچه با بالا آوردن سطح تیمچه حل شده است. همچنین حجره‌های مخروبه و متروکه از عوامل ایجاد ناامنی، باعث عدم حضور مخاطبین می‌شود. در این رابطه پینتر و همکاران^{۴۶} (۲۰۱۲) «ساختمان‌های فرسوده»، «ابنیه مخروبه، متروکه و رها شده»، «نقاشی‌های دیواری نامناسب»، «زمین‌های خالی»، «وجود نقاط پنهان و اختفا» و «کیفیت نامناسب تقاطع‌ها و پیاده‌روها» را از عوامل ایجاد ناامنی معرفی نموده‌اند (پینتر و دیگران ۲۰۱۲). از این رو مراقبت و حفاظت‌های دائمی در مجموعه باعث ایجاد امنیت و در نتیجه پویایی و رونق بیشتر مجموعه شده است.

تصویر ۸. وضعیت نظام صنفی مجموعه بازار امیر

تصویر ۹. میزان برخورداری عناصر مجموعه از قابلیت های چهارگانه فضایی (یافته های مشاهده- مصاحبه و تطبیق با داده های مستندات تاریخی)

میزان بالای این نسبت پویایی عملکردی و در نتیجه افزایش تاب آوری را نشان می دهد که با افزایش تعداد واحدهای فعال تاب آوری نیز ارتقا می یابد. این یافته را می توان با نتیجه مطالعه دولگا و سلینسکا- ژانوویتز مطابق دانست که نرخ بالای واحدهای خالی را نشانه تاب آوری پایین مراکز خرید می داند (دولگا و سلینسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵، ۲۱).

خودسازماندهی: یافته های پژوهش حاکی از آن است که در راسته بازار امیر و تیمچه امیر جنوبی به واسطه فعالیت نظام تک صنفی و تخصص گرایی میزان قابلیت واکنش پذیری فضا با گذشت زمان در برابر بحران ها بیشتر است. این امر به خاطر امکان انتخاب پذیری بیشتر در مدت زمان کوتاه و بدون نیاز به طی مسیرهای طولانی در جذب مشتری و مخاطبین بیشتر عامل مهمی محسوب می شود که تاب آوری را در پی داشته است.

عمر نتیجه گیری

نتایج حاصل از مطالعات نظری و میدانی پژوهش حاکی از وجود ارتباط بین یافته های نظری و تجربی مطالعه موردی و مدل نهایی تقریباً یکسانی با مدل اولیه است. در این بین، مولفه های جدیدی چون تنوع بصری، فضای سبز، خوانایی، جلوه فضا، انسجام فعالیت، اتصال و ارتباطات فضایی و امنیت کالبدی علاوه بر مولفه های مستخرج از مبانی نظری در حیات مجموعه موثر تشخیص داده شدند. تحلیل و انطباق یافته های حاصل نشان داد میان تداوم فعالیت و پویایی مجموعه بازار تاریخی امیر با قابلیت های فضایی کالبدی-عملکردی رابطه نزدیکی وجود دارد. از این رو، قابلیت های چهارگانه به منزله عوامل تاب آوری بعد کالبدی-عملکردی فضا مورد پذیرش قرار گرفت. قابلیت های انعطاف پذیری، تطبیق پذیری، تغییرپذیری و واکنش پذیری توانایی ها و پتانسیل های فضا هستند که با تسهیل تداوم فعالیت، پویایی و رضایت کاربران بر تاب آوری فضای نمونه موردی تأثیرگذار است. در این میان راسته بازار امیر و تیمچه امیر جنوبی به ترتیب از لحاظ برخورداری از قابلیت های فضایی در بهترین وضعیت قرار دارند که با تغییر الگوی مصرف، راسته بازار امیر با توجه به قدرت و اهمیت صنف خود و به واسطه شاخص های چندظرفیتی، فعالیت تک صنفی، دسترسی، تعداد زیاد

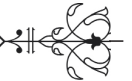
نتایج تحلیل (تصویر ۹) نشان می دهد راسته بازار امیر و تیمچه امیر جنوبی به ترتیب از لحاظ برخورداری از قابلیت های چهارگانه فضا در بهترین وضعیت قرار دارند که در ادامه به شرح مولفه های مربوط به این قابلیت ها پرداخته شده است:

چندظرفیتی: در اثر دگرگونی های شیوه تولید-مصرف و سیستم حمل و نقل کالا و کمرونق شدن صنف های قبلی با گذشت زمان مجموعه عملکرد و زنجیره فعالیت قبلی خود را از دست داده؛ و جهت پاسخگویی به نیازهای روز و متناسب با تقاضا، با پذیرش نظام صنفی و فعالیتی جدید به عملکرد اصلی خود ادامه داده است. از این رو بجز تیمچه امیر شمالی شاهد تغییر کامل صنف و فعالیت مجموعه هستیم که میزان انعطاف پذیری بالای مجموعه را نشان می دهد.

رشد: افزایش تعداد واحدهای خرده فروشی عامل مثبتی برای تاب آوری بیشتر محسوب می شود. دولگا و سلینسکا-ژانوویتز رشد را شاخص تاب آوری بیشتر می داند و معتقدند میزان بالای افتتاح مغازه های جدید احتمالاً با تکثیر کسب و کار باعث افزایش رقابت می شود. مراکز خرده فروشی در این مرحله احتمالاً با جذب سرمایه گذاری های جدید، فضای موجود را برای رفع تقاضای بالا افزایش می دهد. فضای خرده فروشی تازه به همراه تراکم بالای خرده فروشی، تقاضای در حال تغییر را در یک مرکز تسهیل می کند. تاب آوری در این مرحله به طور معمول بیشتر است (دولگا و سلینسکا-ژانوویتز ۲۰۱۵، ۲۰). از این رو، از نمودار فوق این گونه استنباط می گردد که راسته بازار امیر، تیمچه جنوبی و سرای امیر به ترتیب از میزان قابلیت تطبیق پذیری بالایی برخوردارند. این امر حاکی از آن است که با تکثیر فضاها و افزایش تعداد واحدها، به واسطه ایجاد رقابت بیشتر، باعث تاب آوری بیشتر می شود.

پویایی عملکردی: نسبت بالای واحدهای فعال اقتصادی به واحدهای خالی و رها شده در مجموعه علی رغم تحولات، در برابر رقیب های جدید، گسترش انواع الگوهای مراکز خرید در مجاورت بازار تاریخی تبریز و گوشه و کنار شهر، خیابان های تجاری و ویترونی در قابلیت بالای تغییرپذیری اثرگذار بوده است. از این رو،

مجموعه و توانایی پاسخگویی فضا به تغییرات محیط است که تاب‌آوری را به‌دنبال دارد.
 - افزایش تعداد واحدهای خرده‌فروشی که نشان‌دهنده مولفه رشد است با افزایش تمایل به حضور در فضا و ایجاد رقابت بین واحدها، مجموعه را به نقاط پویا و پربازدید که به تجربه مشتری متکی است، تبدیل کرده است.
 - فعالیت نظام تک‌صنفی و گرایش به تخصص‌گرایی با تمرکز عرضه کالای یکسان با گروه‌بندی‌های متنوع در یک فضا به‌خاطر امکان انتخاب‌پذیری بیشتر در کوتاه‌ترین زمان در جذب مخاطبین بیشتر تاثیرگذار است.

حجره‌ها، فعالیت تمامی واحدها، همسازی با صنف جدید در گسترش صنف خود در مجموعه و ارتقای تاب‌آوری مجموعه نقش مهمی داشته است. توجه به هر یک از مولفه‌های قابلیت‌های فضای کالبدی-عملکردی موجب افزایش تاب‌آوری فضای تاریخی بازار می‌گردد؛ بی‌توجهی به این عوامل در طی زمان، موجب آسیب‌پذیری و عدم تاب‌آوری می‌گردد.
 باتوجه به نتایج حاصل از آزمون مدل تحقیق در مطالعه‌موردی و تطبیق داده‌ها، موارد زیر در ارتقای تاب‌آوری فضای بازار تاریخی امیر تبریز نقش مهمی ایفا کرده است:
 - پویایی عملکردی و چندطرفیتی نشانگر میزان فعال بودن

پی‌نوشت

۱. Simmie
۲. Martin
۳. Erkip
۴. Kärrholm
۵. Equilibrist approach
۶. Evolutionary approach
۷. Ozuduru
۸. Barata-Salgueiro
۹. Dolega
۱۰. Celińska-Janowicz
۱۱. Polyvalence
۱۲. Hertzberger
۱۳. Singleton
۱۴. Spatial resilience
۱۵. Nyström
۱۶. Folke
۱۷. Coral reefs
۱۸. Cumming
۱۹. Spatial variation
۲۰. Flexibility
۲۱. Fernandes
۲۲. Chamusca
۲۳. Wrigley
۲۴. Retail resilience
۲۵. این تعریف توسط گروه تحقیقی "Replacis" استفاده شده که برای اطلاعات بیشتر به 32, Urban-net 2010 مراجعه شود.
۲۶. Rao
۲۷. Summers
۲۸. Socio-demographic
۲۹. Beirao
۳۰. ARUP
۳۱. Spaans
۳۲. Waterhout
۳۳. Adaptability
۳۴. Cerè
۳۵. Collier
۳۶. Reactivity

- Cutter ۳۷
Sunley ۳۸
Foster ۳۹
Vital ۴۰
Struggling ۴۱
Greyfields ۴۲
Dead ۴۳
Guimarães ۴۴
Cachinho ۴۵
Pitner, Mansoo and Brown ۴۶

منابع

۱. اسمعیلی سنگری، حسین، و بهروز عمرانی. ۱۳۸۷. تاریخ و معماری بازار تبریز. تبریز: ستوده.
۲. بنتلی، یان. ۱۳۸۹. محیط‌های پاسخده. ترجمه‌ی مصطفی بهزادفر. تهران: مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۳. رازقی، علی‌رضا، و نجلا درخشانی. ۱۳۹۶. تاب‌آوری کالبدی و عملکردی در بازار تاریخی تهران. نشریه علمی مرمت و معماری ایران (۱۳): ۱۳۵-۱۵۱.
۴. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی. ۱۳۹۰. خانه بازار تبریز.
۵. شیرانی، زهرا، پروین پرتوی، و مصطفی بهزادفر. ۱۳۹۶. تاب‌آوری فضایی بازارهای تاریخی (موردپژوهی: بازار قیصریه اصفهان). باغ نظر ۱۴(۵۲): ۴۹-۵۸.
۶. عینی‌فر، علیرضا. ۱۳۸۲. الگویی برای تحلیل انعطاف‌پذیری در مسکن سنتی ایران. نشریه هنرهای زیبا (۱۳): ۶۴-۷۷.
۷. گروت، لیندا، و دیوید وانگ. ۱۳۹۴. روش‌های تحقیق در معماری. ترجمه‌ی علیرضا عینی‌فر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. لنگ، جان. ۱۳۸۸. آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در محیط. ترجمه‌ی علیرضا عینی‌فر. انتشارات دانشگاه تهران.
۹. مرصوصی، نفیسه. ۱۳۹۰. تحلیل کارکردهای اقتصادی بازار تبریز و حوزه نفوذ آن. پژوهش‌های جغرافیایی انسانی (۷۵): ۱۳۳-۱۵۲.
۱۰. مهرگان، محمدرضا، و محمدرضا زالی. ۱۳۸۵. در جست‌وجوی فنون تعیین روایی در پژوهش‌های مدیریتی. مجله فرهنگ مدیریت ۴(۱۴): ۵-۲۶.

References

1. Adger, WN. 2000. Social and Ecological Resilience: Are They Related? *Progress in Human Geography* (24): 347- 364.
2. Barata-Salgueiro, T. 2009. *Retail Planning for Cities Sustainability-Replacis Final Report*.
3. ———, and F. Erkip. 2014. Retail Planning and Urban Resilience. *Cities* (36): 111- 107.
4. Beirão, JN, JP Duarte, and R. Stouffs. 2011. Creating Specific Grammars with Generic Grammars: Towards Flexible Urban Design. *Nexus Network Journal* (13): 73- 111.
5. Bentley, Jan. 2010. *Responsive Environments*. Translated by Mostafa Behzadfar. Tehran: University of Science and Technology Publishing Center.
6. Birkin, M, G. Clarke, and M.P. Clarke. 2002. *Retail Geography and Intelligent Network Planning*. John Wiley & Sons.
7. Boschma, R. 2015. Towards an Evolutionary Perspective on Regional Resilience. *Regional Studies* (49): 733- 751.
8. Cachinho, H. 2014. Consumerscapes and the Resilience Assessment of Urban Retail Systems. *Cities* (36):131- 144.
9. Cerè G, Y. Rezgui, and W. Zhao. 2017. Critical Review of Existing Built Environment Resilience Frameworks: Directions for Future Research. *International Journal of Disaster Risk Reduction* (25): 173- 189.
10. Cultural Heritage and Tourism Organization and Crafts. 2011. *Tabriz Bazaar House*.
11. Cumming, G. S, and J. Collier. 2005. Change and Identity in Complex Systems. *Ecology and Society* 10 (1): 29. [online] URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol10/iss1/art29/>
12. Cumming, GS. 2011 a. Spatial Resilience: Integrating Landscape Ecology, Resilience, and Sustainability. *Landscape Ecology* (26): 899-909.

13. Cumming, GS. 2011 b. *Spatial Resilience in Social-Ecological Systems*. Springer Science & Business Media.
14. Desouza, KC, and T. H. Flanery. 2013. Designing, Planning, and Managing Resilient Cities: A Conceptual Framework. *Cities* (35): 89- 99.
15. Dolega, L, and D. Celińska-Janowicz. 2015. Retail Resilience: A Theoretical Framework for Understanding Town Centre Dynamics. *ARTYKULY* (60): 8- 31.
16. Einifar, Alireza. 2003. A Pattern for Analyzing Flexibility in Traditional Iranian Housing. *Honar-ha-ye-Ziba* (13): 64- 77.
17. Erkip, F., Ö. Kızılgün, and G.M. Akinci. 2014. Retailers' Resilience Strategies and Their Impacts on Urban Spaces in Turkey. *Cities* (36): 112- 120.
18. Erkip, F., and B. H. Ozuduru. 2015. Retail Development in Turkey: An Account after Two Decades of Shopping Malls in the Urban Scene. *Progress in Planning* (102): 1-33.
19. Esmaili Sangari, Hossein, and Behrouz Omrani. 2008. *History and Architecture of Tabriz Bazaar*. Tabriz: Sotoudeh.
20. Fernandes, JR, and P. Chamusca. 2014. Urban Policies, Planning and Retail Resilience. *Cities* (36): 170-177.
21. Grout, Linda N, and David Wang. 2015. *Architectural Research Methods*. Translated by Alireza Einifar. Tehran: Tehran University Press.
22. Guimarães, PPC. 2018. The Resilience of Shopping Centres: An Analysis of Retail Resilience Strategies in Lisbon, Portugal. *Moravian Geographical Reports* (26): 160- 172.
23. Hertzberger, H. 2001. *Lessons for Students in Architecture*. 010 Publishers.
24. ICHHTO. 2009. *Executive summary Tabriz Historical Bazaar Complex*. Geneva: UNESCO
25. Kärrholm, M, K. Nylund, and P.P. de la Fuente. 2014. Spatial Resilience and Urban Planning: Addressing the Interdependence of Urban Retail Areas. *Cities* (36): 121- 130.
26. Lang, Jan. 2009. *Creating Architecture Theory, the Role of Behavioral Sciences in the Environment*. Translated by Alireza Einifar. University of Tehran Publications.
27. Marsousi, Nafiseh. 2011. Analysis of Economic Functions of Tabriz Market and its Scope. *Human Geography Research* (75): 133-152.
28. Mehregan, Mohammad Reza, and Mohammad Reza Zali. 2006. In search of Validity Techniques in Managerial Research. *Journal of Management Culture* 4 (14): 5- 26.
29. Nyström M, and C. Folke. 2001. Spatial Resilience of Coral Reefs. *Ecosystems* (4): 406- 417.
30. Ozuduru, BH, C. Varol, and OY Ercoskun. 2014. Do Shopping Centers Abate the Resilience of Shopping Streets? The Co-Existence of Both Shopping Venues in Ankara, Turkey. *Cities* (36): 145-157.
31. Pendall, R, K.A. Foster, and M. Cowell. 2010. Resilience and Regions: Building Understanding of the Metaphor. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 84 71- : (3) .
32. Pitner, R. O., Y. ManSoo, and E. Brown. 2012. Making Neighborhoods Safer: Examining Predictors of Residents' Concerns about Neighborhood Safety. *Journal of Environmental Psychology* :43- 49.
33. Rao F, and R. J. Summers. 2016. Planning for Retail Resilience: Comparing Edmonton and Portland. *Cities* (58): 97- 106.
34. Razeghi, Ali Reza, and Najla Derakhshani. 2017. Corporal and Functional Durability of the Tehran Historical Bazaar. *Journal of Maremat va Memari-e Iran* 1(13): 135- 151.
35. Shirani Z, P. Partovi P, and M. Behzadfar. Spatial Resilience In Traditional Bazaars; Case study: Esfahan Qeisiyeh Bazaar. 2017. *Bagh-i-Nazar* 14 (52): 57- 68.
36. Simmie J, and R. Martin. 2010. The Economic Resilience Of regions: Towards an Evolutionary Approach. *Cambridge Journal of Regions Economy and Society* 3(1): 27- 43.
37. Singleton, A., L. Dolega, D. Riddlesden, and P. Longley. 2016. Measuring the Spatial Vulnerability of Retail Centres to Online Consumption through a Framework of E-Resilience. *Geoforum* (69): 5- 18.
38. Spaans, M, and B. Waterhout. 2017. Building up Resilience in Cities Worldwide—Rotterdam as Participant in the 100 Resilient Cities Programme. *Cities* (61): 109- 116.

39. Speranza, CI, U. Wiesmann U, and S. Riš. 2014. An Indicator Framework for Assessing Livelihood Resilience in the Context of Social–Ecological Dynamics. *Global Environmental Change* (28): 109- 119.
40. Wikström, A. 2013. *The Challenge of Change: Planning for Social Urban Resilience: An Analysis of Contemporary Planning Aims and Practices*.
41. Wrigley, N, and L. Dolega. 2011. Resilience, Fragility, and Adaptation: New Evidence on the Performance of UK High Streets during Global Economic Crisis and its Policy Implications. *Environment and Planning A* 43: 2337- 2363.

**Components Affecting the Resilience of Historical Bazaars with an Emphasis on Capabilities of the Physical-Functional Dimension of Space
(Case Study: Amir Complex at Tabriz Historical Bazaar)****Raheleh Abdollahi***

Department of Architecture, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

Islam Karami **

Assistant Professor, Department of Architecture, Ardabil Branch, Islamic Azad University, Ardabil, Iran

(Corresponding author)

Ahad Ebrahimi Nejad***

Associate Professor, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

Rahimi Leila****

Assistant Professor, Faculty of Civil engineering, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Received: 08/09/2019

Accepted: 01/11/2020

Abstract

Problem Statement: The concept of resilience has been mostly employed in disaster and human geography studies, and research on resilience of environments to unnatural hazards has just begun, requiring extensive reflection and consideration. Spatial resilience is considered as one of the new dimensions in the field of resilience which seeks to address the issue of vitality and dynamics of the space by preserving identity and function through focusing on the specific characteristics and capabilities of space over time. Accordingly, a resilient space as an appropriate context provides the possibility of continued vitality while maintaining dynamic performance, and in response to changing conditions through adaptation to the needs and demands of the society, satisfies the needs of spatial users' with different tastes and guarantees and sustains the vital system of space. However, in today's cities, most of the newly constructed spaces are vulnerable to crises and lose their efficiency quickly leading to users' leave. Therefore, the historical bazaars of Iran as one of the valuable spaces that have continued to operate despite various changes in different periods and have been able to meet the daily needs, are of importance requiring consideration. Based on the foregoing, to resolve a part of this epistemic gap, the present study with an emphasize on the domain limited to Amir complex in the historical bazaar of Tabriz, and considering its position and role in the life of the Bazaar Tabriz, has aimed to take measures in line with rooting of the resilience of this space and examining its spatial capabilities. So, this research seeks to answer the following questions: What are the factors affecting the realization of resilience in the historical space of bazaars? And how has the resilience been realized due to the changes in the recent years concerning Amir Complex in the historical bazaar of Tabriz?

Objectives: The present study is not aimed at discussing the concept of resilience, but rather investigating the use of this term to understand the changing of spaces and also evaluate the vulnerability reduction strategies. In other words, this study is aimed to investigate the environmental characteristics affecting resilient spaces which requires reading of the physical-functional capabilities of these spaces. This dimension which is concerned with environmental factors is considered as the

dominant dimension of spatial resilience, because it goes beyond the various dimensions that are regarded as the proposed basic criteria of a resilient space.

Methodology: This study is applied (qualitative type) in terms of method which has been conducted using a case study. First, by analyzing the theoretical framework and by deductive research strategy, the conceptual model of resilient space was extracted and to realize the determined objectives, the application of this model to the study sample was tested with inductive research strategy. To collect data, triangulation method was chosen employing direct observation, and interviewing and indirect document-based. The obtained data was analyzed using logical argumentation and historical-interpretive strategies; and for making a comparison and drawing the conclusion, the operational findings of the three research tools were qualitatively analyzed with the comparative strategy.

Findings: By reviewing the literature on the capabilities of flexibility, adaptability, variability and reactivity, the theoretical findings were extracted and tested. By making an association between the results of empirical and theoretical findings based on the case study and also by adapting the data obtained from the three research tools, it can be concluded that the manner of Amir Bazaar resilience shows the environmental impact of four capabilities of the physical-functional dimension of space. In examining the complex enjoyment of space capabilities, Rašte Bazaar and Amir Junubi Timche allocated the best situation to themselves. With promotion of consumerism pattern and the function changing of inns and teams, and with regard to transforming shopping into a leisure experience, Amir Rašte Bazaar has captured the economic pulse of the complex through the variables of polyvalence, multiple access and spatial communication, single trade activity, increasing number of retail units, the activity and dynamics of all units, the alignment of form with the new trade and the expansion of its trade in the complex, and has played a significant role in the continuity and resilience of the complex.

Conclusion: Therefore, specialization and functional dynamics in the complex which increases the desire to be present in the space and create competition between units, indicates the activity level of the complex and the ability of the space to respond to changes in the environment, which has led to continuity of life and resilience. Considering each component of physical-functional dimension of space increases the resilience of the bazaar historical space; on the contrary, neglecting these factors causes vulnerability and non-resilience over time.

Keywords: Tabriz Amir Bazaar, Spatial Resilience, Physical-Functional Dimension of Space, Flexibility, Adaptability, Variability, Reactivity

